

Sistemul cazual – element important de distribuire a numelor în linearitatea vorbirii

Alexandru DÎRUL

Stratificarea vocabularului limbii în clase categoriale (în gramatică, aceasta este reflectată în clasificarea cuvintelor în părți de vorbire) este determinată de necesitatea de a deosebi între ele cuvintele, astfel încât prin unele dintre ele să se exprime obiecte, lucruri, fapte, fenomene, în general entități substanțializate (în gramatică ele sunt reprezentate prin clasa substantivelor), prin altele – să se noteze anumite caracteristici statice, organice ale obiectelor (în gramatică ele sunt reprezentate prin clasa adjectivelor), printr-o a treia categorie – caracteristici dinamice care se desfășoară în timp (în gramatică sunt reprezentate prin clasa verbelor), printr-o a patra categorie – caracteristici ale altor caracteristici (reprezentate în gramatică prin clasa adverbelor).

O asemenea stratificare a vocabularului (ne limităm aici la unitățile lexicale autosemantice) este corelată cu diferitele modalități de a reflecta sfera substanțială a referenței. Este vorba despre faptul că din întregul vocabular al limbii numai substantivele (este adevărat, ele constituie majoritatea) fac legătură nemijlocită cu referentul și ca urmare se caracterizează printr-o pronunțată autosuficiență semantică și funcțională, pe când celelalte cuvinte de sine stătătoare (cele care țin de clasele adjectivelor, verbelor, adverbelor), fiind lipsite de capacitatea de a face legătură nemijlocită cu referentul și necaracterizându-se prin autosuficiență evidentă, tind să facă această conexiune prin intermediul substantivului, devenind dependente de el. De exemplu, adjectivul *bun*, luat izolat are un înțeles foarte vag și numai făcând legătura cu substantivul prin care este numit obiectul, fenomenul, faptul, lucrul etc., semnificația atributivă a acestuia poate fi precizată (cf. *prilej bun* [oportun, potrivit], *timp bun* [prielnic, favorabil], *om bun* [blajin, blând], *copil bun* [ascultător, cuminte], *sfat bun* [chibzuit, înțelept], *faptă bună* [umană, frumoasă], *profesor bun* [competent, experimentat], *aur bun* [veritabil, autentic], *roadă bună* [abundentă, îmbelșugată], *aer bun* [curat, sănătos], *afacere bună* [avantajoasă, rentabilă], *bani buni* [valabili, nefalși], *o zi bună* [întreagă, plină], *un pilaf bun* [gustos, apetisant] etc.). Pentru ca verbul *a se strica* să-și actualizeze un sens sau altul, este nevoie ca acesta să se combine cu un substantiv prin care ar fi numit obiectul supus procesului respectiv (cf. *vinul s-a stricat* [s-a acrit, s-a oțetit], *carnea s-a stricat* [s-a alterat, s-a descompus], *geamul s-a stricat* [s-a spart, s-a făcut țândări], *dinții s-au stricat* [s-au cariat, s-au găurit], *aerul s-a stricat* [s-a poluat], *vremea s-a stricat* [s-a mohorât, s-a posomorât], *logodna s-a stricat* [s-a desfăcut, s-a rupt] etc.). La fel, adverbul *rău*, pentru a-și preciza sensul, trebuie să fie asociat cu anumite verbe pe care le determină din perspectiva modalității de realizare, legătura cu denotatul obținându-se prin corelarea cu realizatorul acțiunii respective [de exemplu, *se poartă rău* (aspru, necruțător, neomenos), *trăiește rău* (mizerabil, necăjit), *s-a chinuit rău* (tare, mult), *vorbește rău* (de cineva) (calomnios, defăimător) etc.].

Bineînțeles că și cuvântul determinat, la rândul său, are nevoie de determinante, compliniri, căci numai în felul acesta el poate fi actualizat, precizat, completat,

comunicându-se o informație mai bogată decât cea reprezentată printr-o singură unitate lexicală denumitoare, chiar dacă aceasta este reprezentată printr-un substantiv, care spre deosebire de alte clase de cuvinte, se caracterizează printr/o evidentă autosuficiență funcțională și semantică. Astfel, unitățile lexicale cu valoare atributivă și completivă, prin semantica lor „dependentă” de cuvântul principal devin subordonate lui, prin aceasta punându-se baza relațiilor de subordonare dintre cuvinte. Opozițiile dintre cuvintele ce țin de diferite părți de vorbire, opoziții pe care se sprijină îmbinarea cuvintelor, în planul expresiei se manifestă prin antiteza anumitor formați derivativi. Acest fapt este vizibil în cazul diferențierii părților de vorbire formate de la același radical (cf. *călugăr – a călugări – călugăresc – călugărește; scriitor – a scrie – scriitoricesc – scriitoricesc* etc.)

Opoziția formală dintre clasele de cuvinte este considerată edificatoare în îmbinarea cuvintelor de către cercetătorii N.V. Solnțeva și V.M. Solnțev. Autorii menționați arată că eterogenitatea elementelor claselor de unități lexicale determină posibilitatea de a construi lanțuri complexe ale vorbirii, adică configurații liniare complexe, și creează condiții favorabile pentru combinarea și construirea unei varietăți infinite de formații comunicative. De aici se conchide că întreaga sintagmatică a limbii se bazează pe eterogenitățile unităților lexicale¹.

Dar numai semnificația categorială a claselor de cuvinte (trăsăturile prin care se deosebesc între ele părțile de vorbire în planul expresiei și în cel al conținutului) se dovedesc a fi insuficiente pentru redarea numeroaselor și variatelor raporturi semantico-funcționale dintre cuvinte. Astfel, de exemplu, diversele și multiplele relații ale verbelor cu complinirile și extensiunile sale nu pot fi acoperite doar de modelul de tip „verb adverb” (*merge repede, cântă frumos, se întoarce târziu, sare dincolo*) sau de modelul „adjectiv adverb” (de exemplu, *treaz totdeauna, ud leoarcă, beat turtă*) nu cuprinde nici pe departe relațiile dintre adjectiv și complinirile lui.

În scopul îndeplinirii numeroaselor și variatelor roluri semantice care vin să completeze și să actualizeze diferitele semnificații ale verbelor, adjectivelor, substantivelor, limba recurge la așa numitele forme sintactice ale numelui, în special ale substantivului. Este vorba de formele cazuale ale substantivelor și ale substitutelor acestora, precum și de construcțiile substantival-prepoziționale care, funcțional, sunt apropiate sau chiar identice cu adverbul, deși, fără îndoială, între ele există și deosebiri vădite. Adverbele propriu-zise, din punctul de vedere semantic, prezintă circumstanța în mod anaforic, asemănându-se într-un fel cu pronumele: fiecare adverb propriu-zis poate substitui o cantitate însemnată de circumstanțe concrete. De exemplu, adverbul *acolo* poate înlocui oricare din următoarele circumstanțe concrete: *în pod, pe acoperiș, lângă poartă, peste drum, în casă, sub acoperiș, după deal, într-o văgăună, la pădure* etc. Dacă ne limităm la circumstanțele de loc, putem constata că prin adverb situația în spațiu este determinată prin corelarea acesteia cu locul aflării vorbitorului (*aici, acolo, alături, înainte, departe, dincolo*), pe când prin construcția substantival-prepozițională locul în spațiu este corelat cu obiectul numit de substantiv (*la poartă, la pădure, la piață, la școală, la biserică* etc.; *pe acoperiș, pe masă, pe podea, pe clădire, pe spinare, pe câmp, pe mal* etc.; *în pod, în casă, în copac, în deal, în oraș, în piață, în pădure* etc.;

¹ Solnțeva N.V., Solnțev V.M., *Взаимодействие частей и членов предложения. // Члены предложения в языках различных типов*, Leningrad, 1972, p. 84.

lângă oraș, lângă piață, lângă, pădure, lângă biserică etc.). Avantajul construcțiilor substantival-prepoziționale constă în faptul că datorită numărului mare de substantive prin care sunt denumite obiecte, lucruri, fapte, fenomene se creează variate posibilități pentru exprimarea celor mai diferite circumstanțe.

O posibilitate de a varia complinirile și extensiunile verbului și în primul rând de a „satisface” solicitările lui valențiale o constituie sistemul cazual al limbii. Prin intermediul cazurilor se obține exprimarea diferitelor roluri semantice, indicându-se participanții și obiectele implicate în acțiune, proces, stare. În planul expresiei formele cazuale sunt formele pe care le capătă substantivele și substitutele acestora pentru a deosebi între ele diverse roluri semantice ale unui verb un obiect al acțiunii, un experimentator, un instrument, un obiectiv, un beneficiar etc. al acesteia.

În limba română paradigma declinării este destul de modest prezentată, întrunind așa numitele cazuri organice² din care fac parte nominativul, genitivul, dativul, acuzativul prin care sunt reprezentate rolurile semantice de bază: agentul, posesorul, obiectul, beneficiarul. De exemplu, într-un enunț ca *Ion al lui Vasile povestește vecinilor o pățanie* prin formele cazuale ale substantivelor, „organizate” în jurul verbului *povestește*, sunt indicați: agentul – prin nominativ (*Ion*), posesorul – prin genitiv (*al lui Vasile*), beneficiarul – prin dativ (*vecinilor*), obiectul – prin acuzativ (*o pățanie*). Majoritatea raporturilor funcțional-semantice în limba română sunt, însă, marcate prin prepoziții.

Numai prin prepoziții sunt marcate raporturile din celelalte limbi romanice: atât reprezentarea gramaticală a actanților, cât și a circumstanțelor sunt trecute pe seama prepozițiilor. Destul de important, de altfel, este rolul prepozițiilor în exprimarea relațiilor actanțiale și circumstanțiale de asemenea și în limbile cu sisteme cazuale bogate. În parte, în limba rusă, cu excepția nominativului, toate formele cazuale ale numelui în anumite situații textuale pot fi folosite cu anumite prepoziții. Faptul că, de regulă, în dependență de prepoziția utilizată, substantivul apare într-o anumită formă sau alta a generat ideea că prepoziția dictează substantivului forma cazuală respectivă (de ex.: *у стола* „lângă masă”, *за столом* „după masă”, „la masă”, *к столу* „spre masă, la masă”, *на стол* „pe masă”, *о столе* „de masă”). De altfel, teza dată este întâlnită și în unele lucrări de lingvistică românească cu aplicare la sistemul cazual al limbii române (a se vedea, în parte: GALR II, p. 122-127). Teza însă este contrazisă de situațiile în care aceeași prepoziție precede diferite forme cazuale (cf. rus. *входит в комнату* „intră în cameră”, *сидит в комнате* „șade în cameră”, *книга лежит на столе* „cartea stă pe masă”, *кладет книгу на стол* „pune cartea pe masă”) sau când același raport se obține prin același caz al substantivelor precedat de prepoziții diferite (cf. rus. *идет на почту* „se duce la poștă” – *идет в институт* „se duce la institut”).

Deși astăzi, cu referire la multe limbi, este destul de anevoios să se reconstituie calea de dezvoltare a desinențelor cazuale și să se stabilească ce unități lexicale auxiliare s-au aflat la baza lor, totuși, faptul că în unele limbi procesul de trecere de la construcțiile analitice la sistemul cazual, și invers, a avut loc relativ recent (unele forme tranzitorii sunt înregistrate în texte) permite urmărirea cu destulă certitudine a proceselor în cauză. Procesul de consolidare a sistemului cazual poate fi relativ ușor urmărit pe baza limbilor în care sunt utilizate pe larg postpozițiile [echivalente ale

² Despre cazuri organice, a se vedea Chirilovici E., *Очерки по лингвистике*, Moscova, 1962, p. 196.

prepozițiilor, dar folosite în urma substantivelor, ca în construcții de tipul lat. *honoris causa* „pentru cinste” (ad litteram *cinste pentru*), *exempli gratia* „de exemplu” (ad litteram *exemplu de*); rus. *Бога паду* „pentru Dumnezeu” (ad litteram *Dumnezeu pentru*), *фактам вопреку* „contra faptelor” (ad litteram *faptelor contra*).

Pe baza postpozițiilor în limbile ugrofine, în parte, au fost create sisteme cazuale bogate care întrunesc forme paradigmatiche opozabile, desinențele cărora la origine sunt nu altceva decât postpoziții, uneori cu forma modificată. Fiind neaccentuate și urmând după substantiv, postpozițiile se puteau ușor aglutina acestuia. Legătura desinențelor cu postpozițiile se vede destul de clar la cele opt cazuri locative (inesiv, ilativ, elativ, supersiv, delativ, sublativ, adesiv, terminativ) ale sistemului cazual al limbii ungare, sistem constituit din 27 de cazuri³.

În alte limbi, inclusiv în limba română, desinențele cazuale s-au dezvoltat pe baza determinantilor pronominali, plecând de la diversele forme ale articolului.

Dat fiind că în limba română, de altfel, ca și în alte limbi cu paradigme cazuale neînsemnate, sistemul cazual aflându-se în raport de distribuție complementară cu structurile substantival-prepoziționale (substantiv + prepoziție), înregistrează situații în care același rol semantic este marcat atât printr-un tip de indici, cât și printr-un alt tip, aceștia aflându-se în variație liberă (cf. *a da grăunțe la găini* – *a da grăunțe găinilor*; *mânerul de la ușă* – *mânerul ușii*; *a întreba pe băiat* – *a întreba băiatul*).

Opozițiile cazuale din noul sistem de cazuri al limbii române, bazat pe unele forme ale pronumelui demonstrativ latin [*ille, illa, illud*], devenite forme ale articolului în română, se reduc, după cum s-a menționat, la marcarea rolurilor semantice de beneficiar și de posesor, reprezentate în sistemul cazual, respectiv, prin formele de genitiv și dativ al numelui. La acestea se mai adaugă opozițiile de obiect și de agent, reprezentate, de acuzativ și de nominativ, opoziții determinate de capacitatea valențială a verbului tranzitiv care prin semantica sa „deschide” un loc pentru agent (nominativ) și unul pentru obiect (acuzativ). Deși acuzativul coincide prin formă cu nominativul, la diferențierea lor contribuie în mare măsură înțelesul substantivului. În parte, cu rol de obiect (acuzativ) se folosesc, de obicei, substantive inanimabile la formă nehotărâtă, iar cu rol de agent (nominativ) sunt utilizate, de regulă, substantive animate la formă hotărâtă. Aceasta face să se diferențieze funcțiile menționate ale substantivelor în lanțul liniar al enunțului, indiferent de poziția lor față de verbul predicat. A se compara: *Stăpâna a pregătit o ciorbă gustoasă*. – *O ciorbă gustoasă a pregătit stăpâna*. În situațiile când atât agentul, cât și obiectul sunt substantive animate, la diferențierea obiectului de agent ajută rațiunea logică. De exemplu, atât în varianta *Vecinul a cumpărat un gânsac*, cât și în varianta *Un gânsac a cumpărat vecinul*., prin rațiunea logică se decide ușor că agent al acțiunii *a cumpărat* poate fi o ființă umană și nu un animal.

După cum s-a arătat mai sus, sistemul cazual al limbii române face parte din numărul celor mai simple inventare de cazuri, întrunind doar formele opozabile ale numelui (în fond ale substantivului), prin care se diferențiază între ei actanții principali ai acțiunii (agentul, obiectul, beneficiarul, posesorul). Și cu toate acestea, asemenea sisteme cazuale pot arăta destul de complex dacă se va încerca în cadrul fiecărei forme cazuale diferențierea mai multor tipuri de relații (subcazuri), în dependență de sensul substantivului și de cel al verbului regent, așa cum se făcea aceasta în gramaticile

³ A se vedea Josef Tompa, *Kleine ungarische Grammatik*, Leipzig, 1972, p. 123.

latinești, de exemplu, în care se deosebeau până la 30-40 tipuri de acuzative și de ablativ, mai multe tipuri de genitiv etc.⁴. În parte, dacă ne-am conforma acestei viziuni, am putea deosebi în limba română mai multe tipuri de acuzativ, printre care: acuzativul obiectual (*coase o rochie, culege prune, prinde pește*), acuzativul locativ (*ajunge plafonul, trece pădurea, traversează strada*), acuzativul temporal (*lucrează o săptămână, s-a gândit o noapte, așteaptă un an*), acuzativul modal (*șade butuc, umblă suveică, doarme tun*), acuzativul măsurii (*cântărește un chintal, costă o avere, [câmpul] se întinde un kilometru*) ș. a. Se poate vorbi de asemenea de mai multe tipuri de genitiv: genitivul posesiv (*caietul elevului, casa popei, haina băiatului*), genitivul rudeniei (*Vasile al lui Ion*), genitivul partitiv (*mijlocul satului, vârful muntelui*), genitivul subiectiv (*cântatul cucoșilor, sosirea trenului*), genitivul obiectiv (*răpirea miresei, repararea carului, pregătirea mesei*) ș. a. Se poate vorbi de asemenea de mai multe tipuri de dativ.

În general, cantitatea însemnată de roluri semantice atribuite sistemelor cu multe cazuri s-ar putea datora, de asemenea faptului că în gramaticile limbilor respective, la descrierea formelor cazuale se ține cont, totodată, și de raporturile semantice marcate prin prepoziții sub motiv că diversele forme cazuale, după cum s-a menționat mai sus, se îmbină cu diferite prepoziții, așa cum una și aceeași formă cazuală se poate îmbina cu diverse prepoziții (vezi *supra*). Aceasta îi determină pe mulți cercetători să descrie raporturile cazuale, în asemenea limbi, în corelare indispensabilă cu prepozițiile.

Or, limba română în care toate prepozițiile propriu-zise se îmbină cu substantivul la aceeași formă (forma de acuzativ care coincide cu cea de nominativ), raporturile acționale și cele circumstanțiale cu verbul regent sunt trecute pe de-a întregul pe seama prepozițiilor. De altfel, faptul că după unele locuțiuni prepoziționale, numite și prepoziții secundare (uneori între acestea se face deosebire) substantivul capătă forma cazului genitiv, iar uneori – a celui de dativ, nu schimbă cu nimic raportul semantic respectiv (cf. *în dosul casei – după casă, alături casei – lângă casă, deasupra casei – pe casă*). Forma de genitiv se datorește imitării structurilor constând din două substantive (cf. *dosul casei – în dosul casei, fața casei – în fața casei, urma coloanei – în urma coloanei*).

În lucrările de gramatică a limbii române opozițiile cazuale sunt tratate drept mijloace cu ajutorul cărora se diferențiază între ele o serie de actanți ai verbului.

Ceea ce face ca legăturile de subordonare dintre cuvinte, obținute prin mijloacele mai sus menționate, și în primul rând, prin opoziția formelor cazuale, să fie suficiente pentru aranjarea enunțului în lanțul liniar al unui număr, uneori destul de însemnat, de unități lexicale, respectându-se, totodată, o anumită ierarhie funcțională a acestora, sunt două modalități de amplificare a textului. 1. Legătura dintre elementele constituente ale enunțului se prezintă drept o înlănțuire secvențială de sintagme, în care componentul secundar al primei sintagme devine elementul principal al sintagmei a doua, iar subordonatul acesteia – componentul principal al celei de a treia etc. În parte, în enunțul: *Prisăcarul aduse o strachină plină cu miere chihlimbarie*[.] se pot deosebi următoarele sintagme înșirate în lanț: *prisăcarul aduse / aduse o strachină / strachină plină / plină cu miere / miere chihlimbarie*. 2. Aceeași unitate lexicală se prezintă drept element regent al unei serii întregi de sintagme (îmbinări), însuși regentul fiind utilizat o

⁴ A se vedea A.V. De Groot, *Классификация групп слов. // Принципы типологического анализа языков различного строя*, Moscova, 1972, p. 198.

singură dată în enunț. De exemplu, în propoziția *Ieri după masă la școală directorul a distribuit manuale elevilor* [.], verbul-predicat *a distribuit* se prezintă drept element regent al tuturor actanților și a circumstanților respectivi: *a distribuit ieri, a distribuit după masă, a distribuit la școală, a distribuit manuale, a distribuit elevilor*⁵. Folosirea combinată a celor două modalități de îmbinare a cuvintelor prin subordonare sporește considerabil posibilitățile limbii de a amplasa și a aranja ierarhic în enunț unitățile lexicale denominative în vederea obținerii unor unități comunicative.

În încheiere, am putea spune că sistemul cazual vine să completeze și să întregască opozițiile dintre părțile de vorbire – manifestare a stratificării unităților lexicale în clase categoriale – prin care se obține marcarea relațiilor de dependență dintre cuvintele autosemantice și amplasarea lor în lanțul liniar al enunțului. În strânsă corelație cu prepozițiile, sistemul cazual, aplicat numelui, servește în fond la diferențierea actanților și a circumstanțelor verbului regent, când aceștia sunt reprezentanți prin nume, de obicei substantive.

Bibliografie

- Solnțeva N.V., Solnțev V.M., *Взаимодействие частей и членов предложения. // Члены предложения в языках различных типов*, Leningrad, 1972.
- Chirilovici E., *Очерки по лингвистике*, Moscova, 1962.
- GALR = *Gramatica limbii române. I. Cuvântul. II Enunțul.*, București, 2005.
- Tompa Josef, *Kleine ungarische Grammatik*, Leipzig, 1972.
- De Groot A.V., *Классификация групп слов. // Принципы типологического анализа языков различного строя*, Moscova, 1972.
- Dîrul A.M. *Механизм размещения слов в линейном потоке речи и его отражение в традиционной грамматике. // Романские языки в прошлом и настоящем*, Sankt-Petersburg, 2007.

Падежная система – важный элемент дистрибуции имени в линейном потоке речи

В сообщении указывается на важную роль падежных оппозиций, которые, в тесной корреляции с набором предлогов, дополняют и значительно расширяют частичечные противопоставления и разнообразные семантико-реляционные отношения между словами, способствуя при этом иерархическому размещению последних в линейном потоке речи.

*Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău
Republica Moldova*

⁵ A se vedea A.M. Dîrul *Механизм размещения слов в линейном потоке речи и его отражение в традиционной грамматике. // Романские языки в прошлом и настоящем*, Sankt-Petersburg, 2007, p. 144-145.